

טקס וטקסיות

הפרשיות הראשונות של ספר ויקרא מביאות אותנו לעולמו של הריטואל, הטקס. בדוגמה בולטת של טקס, נזכה להשתתף, אי"ה, בעוד ימים מספר. יהיה זה סדר פסח, החוזר בצורה סמלית על טקסי הפסח בבית המקדש, שהיוו, מצדם, ניסיון לחיות מחדש את יציאת מצרים. הסדר הוא טקס הבנוי על טקס, דוגמה מופלאה של שימור "נפשו" של הטקס הראשוני, למרות ש"גופו" של הטקס השתנה בעקבות הנסיבות ההיסטוריות.

האם 'טקס' משמעותי גם היום? האם הוא מוסגל לדבר לאדם המודרני, הסוגד לאי-התלות, המסתפק ברגשות ואולי קצת אידיאות, בעידן המקדש שחיתת פרות קדושות? אלא שדווקא בעידן זה, שומע אני, כך נדמה לי, בת-קול הפונה אל אותו אדם ומבקש ממנו לשוב לכבד ולחיות את הטקס. ברור לבת-קול שהטקס הוא רק אמצעי, אך הוא האמצעי המרכזי המאפשרת לאדם לבנות זהות אנושית הוליסטית, ולנו – גם זהות יהודית. אלא שיש מלכודות לא מועטות. הטקס יכול לשרת פגניות ורשע. ובמקרים רבים, גם הטקס הטהור והמרגש ביותר עלול להיפך לחלול וריק. מחוסר מילה קולעת יותר אכנה זאת, מלכודת ה'טקסיות', כנגדה נאבקו הנביאים.

דוגמה בולטת למאבק זה מצויה בדברי הנביא ישעיהו על צום יום הכיפורים (נח,ה-ז). מדהים, דבריו כאילו נאמרו גם על ה'סדר': "פִּתְּחָם חֲרָצְבוֹת רָשָׁעִים" שחרר את האסורים בכבלי רָשָׁע, "הִתֵּר אֲגָדוֹת מוֹטֶה", התר את קשרי העול המעיק על רבים, "וְשִׁלַּח רְצוּצִים חֲפָשִׁים", עזור לעשוקים הסובלים, שחרר, כי עבדים היינו, ובתוך עולם המכריז על עצמו כחופשי, יש משועבדים רבים מדי. ואתה הסתפקת רק בצד החיצוני של הביטוי הטקסי של השחרור. "הֲלֹא פָּרַס לָרֹעַב לֶחֶמֶךָ וְעָנִיִּים מְרוּדִים תָּבִיא בֵּיתְךָ", קורא הנביא, ובהגדה של פסח מהדהדים דבריו: "כָּל דֹּכָפִין יִיָּתִי וְיִיכֹל. כָּל דֹּצְרִיף יִיָּתִי וְיִפְסַח". ואנחנו? "לָרִיב וּמִצָּה". כמה כואב כאשר הטקס הנשגב הופך מקור לריב, והמצה של החג, למצה, כלומר מריבה. או אז, הופך הטקס לטקסיות שאינה אלא גלד חיצוני שמתחתיו מפעפעת מוגלה כואבת. המצה הופכת מצע "לְהַפֹּת בְּאֶגְרֹף רָשָׁע", אגרוף שיכול לבוא לידי ביטוי "מעודן" במלים, מבטים, מחוות מבזות, ואף שקט ודממה שלא במקומם. שולחן הטקס עלול להיפך למזבח של בדידות בקרב המשפחה. והנביא מסיים במצווה האחרונה, ואולי החשובה ביותר: "וּמִבֶּשֶׂרְךָ לֹא תִתְּעָלֶם". אל תתעלם ממצוקת 'בשרך', הקרוב ביותר אל בשרך, העלול להיות דווקא משועבדת או משועבד לטקס השחרור או לתעוקת הכנתו.

בפירושו לספר ישעיהו, הוסיף רבי מאיר ליבוש בן יחיאת מיכל, המלבי"ם (1879-1809), הערה קולעת: "המעשים החיצוניים... באו... לעורר הלבבות, והם רק קליפות אל התוכיות שהם הכוונות", ובעין הקבלה לאדם הוא מוסיף: הכוונות הן "רוחות ונפשות אל המעשים... וזולתן [המעשים] הם פגרים מתים". על פי ר' משה אלשיך (על דברים ט, יב-יז)

מתווסף לדימוי הזה דימוי נוסף. לוחות הברית עשויים היו אבן, אבל הייתה בהם "קדושת רוחניות... כנשמה שבתוך גוף האדם, ועל התקרוב אל המקום שבו נעשה העוון [עגל הזהב] פרח נשמתן ורוחניותן... כגוף בלי נשמה". עוון מעין זה מאיים על כולנו אף בהזדמנויות הגדולות והחגיגות ביותר של החיים. הרוח עוזבת את הטקס, לוחות הלב נשברים. השלמות החיה הופכת פגר מת!

במקורות רבים, ובמיוחד בקבליים, הטקס אינו 'גוף' אלא לבוש. במעשיו בחיים, במצוות המעשיות ובטקסים, מכין האדם לעצמו מעין חלוק ('חלוקא דרבנן') אותו ילבש בגן-עדן. זו תפיסה נפלאה שלדעתי מאפשרת לנו להבין המושג אותו פגשנו פעמים שונות: 'נשמות ערטילאיות'. אלו הן נשמות החסרות עוגן במציאות, בעלות רוחניות שאין לה ביטוי בעולם המוחש. הנשמה זקוקה למעין לבוש, הרוח – לגוף. האדם המאבד את ההזדמנות לתפור לעצמו לבוש מזכיר לי את איוריו של גוסטב דורָה לקומדיה הא-להית של דנטה. בגיהנום הדמויות ערומות. בני האדם מואסים בטקסים וְיִהְיוּ עֲרוּמִים ולא ידעו.

בטקס הדלקת נרות שבת, מוסיפה ללחוש ה'בת-קול', יוצרת האם, בילדות הרכה של הילדים, חוויות התורמות רבות לגיבוש הזהות היהודית בתודעתם המודעת, ובמעמקי הבלתי מודע שבנפשות הילדים. הטקסים הם לוחות ברית, חבל לתת להם להישבר ולמות. הם הזדמנויות, אסור לחללם, על אחת כמה וכמה לטמא אותם.